

Oblast — nadzorovanje in disciplina

Renata Salecl*

Avtorica razmišlja o Foucaultovem dojemaju oblasti ter o nenehnem upiranju, ki je oblasti lastno in se z njo neprestano prepleta. Z oblastjo je najtesneje povezana disciplina, zato se je oblikovalo pravo, ki predstavlja totalitarno oblast v nasprotju s pastoralno oblastjo.

V Foucaultovi teoriji oblasti in upora še posebej obravnava problem »razmerja do sebe«, ki ga Foucault odkrije v antični morali. To vprašanje je postalo tudi predmet njegovih zadnjih del o zgodovini seksualnosti. Antika je dojemala moralo kot obvladovanje samega sebe, krščanstvo spremeni skrb zase v odpoved sebi, razsvetljenstvo pa pomeni zopet vrnitev k antičnemu samooblikovanju subjekta.

Na koncu avtorica govori o krizi disciplinske družbe in o uvajanju družbe nadzorovanja (po Deleuzu), v katero vmešča foucaultovski avtonomni subjekt.

Ključne besede: oblast, nadzorovanje, disciplina, Foucault.

UDK 316.738

Foucault je preobrnil tok razprav o oblasti, ko se je zoperstavil dualizmu oblasti in subjekta ter temu, da se oblast dojema substancialno. Pred Foucaultom je bila oblast običajno dojeta kot vpliv nekega dejavnika (Boga, države, zakona ali razreda) na odnose v družbi ali pa kot strukturni koncept. Oblast je bila dojeta kot iz nečesa izvirajoča in kot zmožnost, sila, ki deluje tako, da na nekaj vpliva, izvaja prisilo in dominacijo. Takšno vzročno-posledično obravnavanje oblasti vidi tudi odnos med oblastjo in subjektom kot zunanji odnos: na eni strani imamo razmeroma avtonomni subjekt, na drugi strani pa oblast, katere vloga je bolj ali manj v tem, da to avtonomijo omejuje. Hkrati pa takšen pogled na oblast predpostavlja možno emancipacijo subjekta od oblasti — subjekt lahko uide njenemu nadzoru ali naredi ta nadzor humanejši.

Foucault pa nasprotno pravi: »Oblast ni niti institucija niti struktura; prav tako ni določena moč, s katero smo obdarjeni; je ime, ki ga pripisujemo kompleksni strateški situaciji v določeni družbi.«¹ Oblast opisuje predvsem preko tega, kaj ta ni. Zanj je oblast bolj ali manj organiziran, hierarhiziran in koordiniran skupek odnosov, za katerega pa je bistveno, da je ne predstavlja vladar ali pravno-politična oblast, ampak se izvaja na mikro-ravni odnosov med ljudmi. To razmerje oblasti na mikro-ravni, kjer se oblast dotika posameznika, njegovega telesa, diskurza, učenja in vsakodnevnega življenja, je razmeroma neodvisno od centralne oblasti. Oblast tudi ni neka prednost, ki bi jo izvajal vladajoči razred, ampak učinek delovanja cele vrste strategij in taktik, ki se nenehno izvajajo, ne da bi bil njihov nosilec viden. Obstaja pa določena vez med globalnimi in partikularnimi

mehanizmi oblasti, »lokalno postajo globalno«, kar pomeni, da spremembe na mikro-ravni delovanja oblasti določajo spremembe na njeni makro-ravni.

Foucault pa ni dosledno odgovoril na vprašanje, ali je možna subverzija oblasti — na eni strani imamo njegovo teorijo oblasti, ki nenehno govori o uporih kot o imanentnem elementu oblasti, o nujnem prepletanju oblasti in upora, na drugi strani pa njegovo zadnje delo v grški etiki prepozna lik avtonomnega subjekta, ki postane možna točka upora oblasti. Ta paradoksnost postane še posebej zanimiva, če se vprašamo, kako se takšen avtonomni subjekt vklaplja v sodobno družbo nadzorovanja in ali je res subverziven.

Oblast in subjekt

V proučevanju oblasti je Foucaulta zanimala subjektivacija, način, kako so človeška bitja preoblikovana v subjekte. Oblast, s katero se srečujemo v sodobni družbi, »se nanaša na neposredno, vsakdanje življenje, ki individua kategorizira, zaznamuje ga z njegovo lastno individualnostjo, priklene ga na njegovo identiteto, vsili mu zakone resnice, ki jih mora prepoznati, in ki jih morajo drugi prepoznati v njem. To je forma oblasti, ki individue naredi za subjekte. Beseda subjekt ima dva pomena: podložnik nekoga drugega — preko kontrole in odvisnosti; priklenjenost na lastno identiteto — preko vesti in vedenja o sebi. Oba pomena navajata na formo oblasti, ki podreja in proizvaja podložnike.«² Pojem subjekt meri tako na subjektivnost (identiteto) kot na subjektivacijo (podreditev). Bistvena pa je prav Foucaultova teza, da je oblast konstitutivna za oblikovanje identitete, kajti s tem se je zoperstavil predstavi o enotnem subjektu, ki je podvržen zunanji dominaciji. Ko po-

* Renata Salecl, dipl. sociolog in filozof, magister, znanstvena sodelavka, Inštitut za kriminologijo pri PF v Ljubljani.

¹ Foucault, *L'Histoire de la sexualité* 1, s. 93.

² Foucault, *Vednost, oblast, subjekt*, s. 106/7.

stane oblast konstitutivna za oblikovanje jaza, se razblinita dualizma subjekt—objekt in notranje—zunanje: jaz, o katerem govori Foucault, namreč ni nek jaz-na-sebi, ki ga zunajost, oblast, omejuje, ampak je sam ta jaz vselej že določen z oblastjo.

Foucault poveže vprašanje odnosa med subjektom in oblastjo še z vprašanjem proizvodnje vedenja in resnice. Gre za to, da oblast in vedenje druga drugo implicirata, kajti »ni oblastnega razmerja, ne da bi se korelativno vzpostavilo neko polje vednosti, in ne vednosti, ki ne bi hkrati zahtevala in vzpostavljala oblastnih razmerij.«³ Pri odnosu oblast—vedenje ne gre za represijo oblasti nad vedenjem, ampak je oblast tista, ki vedenje proizvaja. To velja tudi za odnos oblasti do drugih družbenih entitet: Foucault vztraja na tem, da ti odnosi ne potekajo na relaciji zunanje—notranje, ampak je oblast tista, ki je hkrati imanentna in konstitutivna za vse družbene entitete.

Foucault razloži razliko med substancialnim in nesubstancialnim dojetjem oblasti na primeru pravno-diskurzivne reprezentacije oblasti in delovanja oblasti kot discipline. Pravna konceptualizacija vidi oblast utelešeno v suverenu, naravi ali zakonu. Bistveno pa je, da je odnos med suverenom in subjektom zunanji, kajti identiteta obeh je dojeta kot apriorna postavka. Na to pa se vežejo tudi predpostavke o notranji in zunanji determinaciji subjekta: tako se vzpostavlja razlika med avtonomijo in ubogljivostjo subjekta. Oblast je tisti element, ki zatira subjektovo domnevno avtonomijo, zato je v tej konceptualizaciji oblast dojeta predvsem kot element represije.

V teh terminih razumejo oblast liberalne in marksistične teorije — v obeh je oblast dojeta kot **nujnost** in hkrati kot **zlo**. Bistvo liberalnih pogledov na oblast pa je, da vežejo oblast na dogovor ter skušajo oblikovati sintezo med avtonomijo in ubogljivostjo — na ta način vzpostavljajo razliko, na eni strani med legalnostjo in legitimnostjo oblasti, ki je vezana na dogovor, pravila, in na drugi strani med nelegalnostjo in nelegitimnostjo tiste oblasti, ki ta dogovor krši in je zato zatiralska. Foucault temu nasprotuje, kajti po njegovem nek pogodbeni konsenz sicer izključi zatiranje, toda ta izključitev je vključena v njegovo identiteto, zato ne moremo reči, da je legalnost popolnoma ločena od ilegalnosti. Legalnost namreč ni nič drugega kot partiku-

larna strategija zatiranja. Če sprejmemo to tezo, pa postane vprašljiva tudi predpostavka pravnega diskurza, da je oblast možno tako posedovati kot nadzorovati oz., da jo je možno podrediti pravu. Tako kot Foucault nasprotuje povezovanju oblasti s pravom ali z drugimi »avtonomnimi« subjekti (suverenom, državo), nasprotuje tudi marksističnim predpostavkam o povezavi oblasti z razrednim bojem oz. njeni določenosti z »objektivnimi« družbenimi silami.

Nasproti pravno-diskurzivni predstavi oblasti se Foucault zavzema za analizo disciplinske oblasti, ki se je oblikovala s prehodom od kaznovanja k nadzorovanju, in ki danes obvladuje vsa razmerja v družbi. Discipline so za Foucaulta metode nadzora dejavnosti telesa, ki so v 17. in 18. stoletju postale splošne oblike gospodovanja: »Zgodovinski trenutek disciplin je trenutek, ko nastane umetnost človeškega telesa, ki pa si ne prizadeva zgolj povečati njegove spretnosti, niti ne poglobiti njegovo podložnost, temveč oblikovati razmerje, zaradi katerega bo v istem mehanizmu toliko ubogljivejši, kolikor uporabnejši bo, in narobe.«⁴ Delovanje disciplin poteka skozi obvladovanje podrobnosti, preko drobnih, na videz nepomembnih prisil, prav te neznatne tehnike mikro-oblasti pa omogočajo nadzorovanje.

Razvit disciplinski mehanizem podreja posameznika družbi, s tem ko omogoči, da postane posamezno telo element, ki je zamenljiv. Foucault pravi, da disciplina iz teles, ki jih nadzoruje, izdeluje štiri vrste individualnosti oz. individualnost s štirimi značilnostmi: »je celična (zaradi načina prostorske razdelitve), je organska (zaradi koordiniranja dejavnosti), je genetska (zaradi kumuliranja časa), je kombinatorna (zaradi sestavljanja sil). Da bi to dosegla, uporablja štiri velike tehnike: konstruira tabele, predpisuje premikanje, nalaga vaje, nazadnje pa še ureja ‚taktike‘, da si zagotovi kombinacijo sil.«⁵

⁴ Ibid., s. 137.

⁵ Ibid., s. 164. Disciplina najprej točno določi mesto posameznika v prostoru. Organizira zaprt, urejen prostor, kjer je možen popoln nadzor nad posameznikom. Panoptična arhitektura s celičnim, urejenim prostorom ustvari pogoje za delovanje nadzorovalnih dejavnosti, ko posameznik nikoli ne ve, kdaj ga oblast gleda. Drug pomemben mehanizem je točno določena časovna organizacija (urnik opravil, urejen sistem ponavljanja). V šolskem sistemu vidimo primer takšnega disciplinskega mehanizma s točno določenim urnikom, sistemom vaj in ponavljanj telesnih in psihičnih operacij.

³ Foucault, *Nadzorovanje in kaznovanje*, s. 32.

Foucault imenuje to »arhitekturo, anatomijo, mehaniko, ekonomijo: disciplinskega telesa.

Pri pojavu disciplin gre na kratko za to, da se je oblast buržoazije v 18. stoletju skrivala za nastankom formalno egalitarnega pravnega reda in za organizacijo parlamentarnega režima. Na zunaj je postal sistem formalno svoboden, v resnici pa so »discipline že v temelju zagotovile podreditev sil in teles«. Če pravo na formalni ravni uvaja enakopravnost in splošen, enak red za vse, pa je naloga disciplin, da realno uvajajo nesimetričnosti: »medtem ko pravni sistemi klasificirajo pravne subjekte glede na univerzalne norme, pa discipline posameznike karakterizirajo, klasificirajo, specializirajo, jih distribuirajo po lestvici, razvrščajo glede na norme, jih hierarhizirajo v njihovih medsebojnih razmerjih, v skrajnih primerih pa jih diskvalificirajo in razveljavljajo.«⁶

Disciplinska narava oblasti oblikuje tudi pravo. Pravo namreč nikakor ni zunaj odnosov oblasti: nikoli ni jasna razmejitev med tem, kaj je legalno in kaj ne. Kot pravi Deleuze za Foucaulta, »pravo ni niti stanje miru, niti rezultat vojne, ki je bila dobljena: je sama vojna, in strategija te vojne, ki poteka, tako kot oblast, ni posedovanje, pridobljeno s strani dominantnih razredov, ampak je dejansko izvajanje (exercise) njenih strategij.«⁷ Nenehni boj poteka med tem, kaj je legalno in kaj ne, toda bistveno je, da se lahko pravo kot tako vzpostavlja le preko izključitve t. i. ilegalnosti ter preko tautologije, ki nalaga, da mora biti zakon spoštovan, ker je zakon.

Čeprav oblast v sodobni družbi ni locirana v državi, pa tudi ni od nje popolnoma ločena. Država je dojeta hkrati kot instrument in kot rezultat oblastnih bojev. Za državo velja isto kot za oblast: tako kot oblast ne obstoji kot neka substancialna entiteta, tudi »država ne obstoji«, je le neka disperzna enota, katere kohezija je določena z odnosi oblasti. Bistveno pa je, da je država tisti element, ki hegemonizira in spravi v okviru institucij nenehno potekajoči boj oblasti. Toda, kot pravi Foucault, izogniti se moramo temu, da bi obravnavali problem oblasti le v terminih države, kajti to pomeni, da nadaljujemo z razumevanjem oblasti v terminih suverena in suverenosti oz. v terminih prava. Takšen pogled na oblast pa slednjo dojema kot bazično represivno in glede na to tudi upor oblasti ra-

zume kot upor proti državnim aparatom. To je značilno predvsem za marksistično, »revolucionarno« kritiko oblasti.

Za delovanje oblasti v sodobni družbi sta bistveni značilnosti **individualizacija in totalizacija**. Prvo Foucault obravnava kot »politiko človeškega telesa«, drugo pa kot »biopolitiko populacije«. Kako sta ti dve značilnosti oblasti povezani ter kako se prepletata vedenje in oblast, Foucault pokaže skozi analizo delovanja krščanske »pastoralne oblasti«; njene značilnosti so namreč zelo podobne delovanju oblasti v sodobni družbi.

Pastoralna oblast ima štiri značilnosti; — Prva je **odgovornost**: med pastirjem in čredo obstaja kompleksna moralna vez, ko pastir prevzema odgovornost tako za individua kot za skupino kot celoto. Pastir gleda na vsakega individua posebej, presoja njegove grehe in zasluge. — Druga je **ubogljivost**: med pastirjem in čredo obstaja takšna vez, da se vsak individuum skozi akt volje in ne skozi racionalno prepričanje ali upoštevovanje zakona podredi volji Boga. Tako razumljena podreditev je dojeta kot posebna vrednota, kajti gre za samopreizprašujočo se resnico, skozi katero se individuum konstituira. — Tretja zadeva **vedenje**: vedenje, ki obstaja med pastirjem in individuum, je takšno, da individualizira — preiskuje, usmerja, skozi samozavedanje in izpovedovalne prakse proizvaja zavest vsakega individua. Vse to predpostavlja popolno ubogljivost — podreditev in subjektivacijo. — Četrta pa zadeva **smrt**. Krščanstvo temelji na tezi, da se mora individuum žrtvovati v tem življenju, da bo dosegel odrešitev v drugem svetu, po smrti. To žrtvovanje je čisto zasebne narave, gre za odnos med individuum in bogom, ne pa za žrtvovanje posameznika za skupnost, kot se dogaja v obliki oblasti, temelječi na suverenosti.⁸

Slednja, v nasprotju s pastoralno oblastjo, zahteva podreditev pravu in je v temelju represivna. Pravna oblast je namreč predvsem totalizirajoča: njen namen je samoohranitev suverenosti, nadzor nad teritorijem in prebivalci, pridržuje si pravico odločati o življenju in smrti in ima oblast nad smrtjo. V suvereni oblasti resnica ne zadeva »bistva« individua, ampak »skupno dobro«; to pa je vezano na zahtevo po pokornosti pravu. Pastoralna oblast pa ima nasprotno oblast nad življenjem in je usmerjena k vodenju

⁶ Foucault, *ibid.*, s. 219.

⁷ Deleuze, *Foucault*, s. 33.

⁸ Cf. Foucault, *Politics, Philosophy, Culture*.

življenja: preko tehnik izpraševanja subjekt individualizira in tako oblikuje njegovo identiteto. S tem ko zahteva pokornost krščanski morali, ga podreja in umešča v družbeni kontekst. V pastoralni oblasti postane duša mesto njene strukturalizacije: individualizacija, ki poteka preko iskanja duše, samoizpraševanja, je namreč iskanje resnice, oblikovanje vedenja. Zopet se potrjuje notranja vez med oblastjo in resnico, kajti oblast na eni strani predpostavlja vedenje, hkrati pa ga ona sama proizvaja.

Foucault poveže subjektivacijo, podreditev subjekta, z objektivacijo, kajti obvladovanje sebe — to, da je nekdo postal subjekt — je povezano z njegovo objektivacijo, ki poteka skozi vzpostavitev aparatov individualizacijskih tehnik. Zato po Foucaultu jaz ni nikoli identičen s sabo, ampak je oblikovan v in z oblastnimi strategijami.

Teorije, ki želijo osvoboditi subjekt nadzora, ga vidijo kot enotnega in transparentnega v resnici, po Foucaultu pa par resnica/oblast proizvaja subjekt. In če je oblast konstitutivna za subjektivnost, se na drugačen način kaže tudi problem odtujitve in emancipacije subjekta. V Foucaultovi teoriji individuum postane hkrati učinek oblasti in njeno sredstvo, zato ne moremo več govoriti o tem, da se lahko osvobodi vpliva oblasti, ali da je od oblasti odtujen. Kot pravi Foucault, je individuum, ki ga je oblast konstituirala, hkrati njeno sredstvo, »element njene artikulacije«, — to pomeni, da je individuum, ki je sam oblikovan skozi kontingentno igro oblastnih strategij tudi v poziciji, da »izvaja« oblast nad drugimi subjekti. Toda to ne more nikoli potekati tako, da bi subjekt lahko načrtno izvajal oblast ali popolnoma nadzoroval njene učinke. Čeprav Foucault trdi, da so odnosi oblasti lahko intencionalni, pa hkrati poudarja, da je oblast vselej nesubjektivna, kar pomeni, da jo določen subjekt nikoli ne nadzoruje. Oblast je intencionalna samo v pomenu, da »usmerja možnost obnašanja in ga postavlja v red možnega rezultata«. Toda to usmerjanje je nesubjektivno, noben posameznik ali skupina nima nadzora nad njim. Dogaja se skozi boj med silami oblasti. Vse to pa poteka na lokalni ravni, ki jo Foucault imenuje mikro-fizika oblasti.

Poulantzas kritizira Foucaulta, da zanemarja vlogo prava v organizaciji oblasti in da zato zanemarja tudi vlogo fizične represije v delovanju države, kajti če ima država monopol nad fizičnim nasiljem, je pravo sredstvo njegovega iz-

vrševanja.⁹ Pravo igra aktivno vlogo v oblikovanju dominacije, in sicer ne le skozi represijo, ampak tudi s tem, da daje koncesije vladajočim razredom, ker je namreč narava prava v kapitalizmu bistveno vezana na kapitalistične odnose proizvodnje. Poulantzasova teza je tudi, da Foucault ne vidi vloge ideologije in državne represije v tem, da se ljudje podreajo oblasti. Po njegovem ne moremo zadovoljivo razložiti te podreditve s sklicevanjem na delovanje disciplinskih oblasti in ponotranjenje represije, ki jo te skozi subjektivacijo sprožajo. Foucault bi na to odvrnil, da Poulantzas neupravičeno dojame oblast kot utemeljeno v neki strukturalni nujnosti — kapitalističnem načinu proizvodnje. Bistvo Foucaulta pa je, da nasprotuje vsaki vrsti determinizma, še posebej razrednega. Foucault vidi oblast nujno prepleteno z uporom, oblast je namreč vselej konfrontacija različnih sil. Kot taka pa je tako produktivna kot tudi represivna, in, kot smo že dejali, individua hkrati subjektivira in podreja. Foucault ne zanika, da v tej represivni vlogi sodeluje tudi država, toda bistvo je, da država ne more biti omejena na to vlogo. Kajti, kot pravi Rotar: »Država ni ne vselej in ne povsod, pravzaprav je čedalje manj zgolj represiven aparat — ne deluje zgolj s pomočjo pravosodja, vojske, policije itn. — ki zagotavlja družbeni red na potraten način.«¹⁰

Problematičnost Foucaultove teorije pa se pokaže, če se vprašamo, ali se lahko oblasti upiramo od zunaj, tj. ali obstaja neka točka, ki ni vezana na notranji dualizem oblast—upor, ali z drugimi besedami, iz katere pozicije Foucault govori. Na eni strani Foucault ves čas izrecno poudarja, da ni možen nek zunanji upor proti oblasti, ker smo vselej že vpeti v mehanizme in odnose oblasti, ki jih kot njihov protipol vedno spremlja tudi množstvo odporov oblasti, ki so sestavni del igre oblasti; sam posameznik je proizvod oblasti, zato se oblasti ne more upirati: edina možnost je kritična razgrnitev izvrševanja oblasti, ki naj pokaže točke dominacije, itd. Na drugi strani pa vse Foucaultovo delo deluje kot upor proti dominaciji oblasti: celotno Nadziranje in kaznovanje, kljub temu da poudarja produktivno vlogo discipliniranja in dresiranja individua, izraža gnev nad oblastjo. Foucault torej ne sprejema te dvojnosti, ki prežema njegovo delo: ne sprejema mesta, s katerega govori, ne

⁹ Cf. Poulantzas, *State, Power, Socialism*, s. 77 in 82.

¹⁰ Rotar, *Risarji: učenjaki*, s. 16.

pokaže, katero je tisto mesto svobode, ki ga predpostavlja kot izvzeto točko za analizo dominacije. Zato je tudi način, kako je Foucaultovo delo učinkovalo na družbenopolitično zavest (kot poziv posamezniku, naj najde nove poti upora strategijam oblasti), nerazložljiv iz njegove analize oblastnega polja.¹¹

Ko Foucault pravi, da moramo »skozi zavrnitev tiste vrste individualnosti, ki nam je bila vsiljevana več stoletij, razvijati nove forme subjektivnosti«,¹² pa pravzaprav že nakaže, katera je tista točka upora, ki je nejasna v njegovi teoriji oblasti. Gre za problem »razmerja do sebe«, ki ga Foucault odkrije v antični morali in ki postane predmet njegovih zadnjih del o zgodovini seksualnosti.

Vrnitev k antični morali — možen upor proti oblasti?

Čeprav so se že v antiki bali seksualnosti in zahtevali vzdržnost, čeprav so se oblikovali neki splošni modeli seksualnega obnašanja in ideali moškega kot regulativnega ideala, pa antika ni poznala enotne, občeveljavne morale. Ob antiki je mogoče misliti konstitucijo subjektivnosti, prav kolikor v njej ni bilo morale, ki bi se univerzalno naslavljalna na vse enako. Tako so bili v antiki moški dojeti kot etični subjekt, katerega ravnanja ne določajo predpisi, ampak je njihova »subjektivnost povezana s samokonstitucijo«, ko z »razmerjem do sebe« oblikujejo lastne norme, katerih bistvo je, da so lahko le individualne, ne pa zakonsko določene. Edina omejitev, ki še posebej zadeva seksualnost, je čut za »pravo mero«, vendar le-ta ni predpisana, vsak jo mora prepoznati kot mejo med zmernostjo in razvratom. Druga postavka njihove morale pa je razlikovanje aktivnosti od pasivnosti: aktivni pa so svobodni odrasli moški, ti so tudi tisti, za katere morala velja, pasivni (izvzeti iz problema moralnosti) pa so sužnji, ženske in dečki. Morala se v seksualnosti kaže v tem, da se mora odrasel moški znati obvladovati; seksualnost je namreč dojeta kot naravna sila, ki jo je treba uporabljati tako, da je podrejena subjektu, ne pa subjekt njej. Obvladovanje spolnosti pomeni prvič, da mora naravna potreba določati željo in ne obratno, drugič, izbrati je treba pravi trenutek, tako v dnevu kot v življenjskem obdobju,

ko se je potrebno predajati seksualnosti, in tretjič, čim višje je nekdo na družbeni lestvici, tem bolj se mora znati obvladovati. Tisti, ki se je najbolj sposoben obvladovati v zasebnem življenju, zasluži, da postane vladar v družbi. Samoobvladovanje pa ni nekaj, kar za večno dosežemo, ampak so potrebni nenehna vaja, nenehno samopreverjanje, predvsem pa predanost modrosti — želja po spoznavanju in ljubezen do resnice. Končni učinek samoobvladovanja mora biti, da je človek »močnejši« od samega sebe tudi takrat, ko izvaja oblast nad drugimi, torej da tudi v politiki prevlada »zmernost«. Antika tako ne oblikuje zakonov, ki bi zatirali seksualnost, ampak moralo — dojeto kot izgradnjo takšnega odnosa do sebe, ki posamezniku omogoča postati subjekt moralnega obnašanja.¹³

Tretji del *Zgodovine seksualnosti* — *Skrb zase*, pa obravnava stoiško etiko, ki je vezni člen med antiko in krščanstvom. V stoi pride do postopnega propada antičnih vrednot in do povečane skrbi za seksualnost, do oblikovanja modela »skrb zase«, ki ga bo kasneje prevzelo krščanstvo. Skrb zase v stoi vsebuje premik k **univerzalnemu**: dolžni smo poskrbeti sami zase, toda ta skrb zase vedno vsebuje tudi dolžnost do drugih. Stoa se opira na vrsto antičnih nasvetov, kako naj ta skrb zase poteka, le da so ta navodila sedaj še bolj ostra. Skrb zase tako zahteva telesne in duhovne vaje (v abstinencah, v odpovedi dobri hrani), stalno samoizpraševanje (pod duhovnim vodstvom učitelja), otrestiti se je treba vseh odvisnosti (od dobrin, strasti in patoloških vzgibov) — le tako bomo prišli do samozadostnosti in do oblasti nad sabo. Veščina skrbi zase poudarja, da je »potrebno razviti vse postopke in vse vaje, s pomočjo katerih človek lahko obvladuje svoje nagone in na koncu pride do čistega uživanja v samem sebi. Spremembe v seksualni morali niso bile posledica okrepitve raznih oblik prepovedi nekaterih načinov seksualnega obnašanja, ampak jih je izzval razvoj veščine življenja, usmerjenega k vprašanju lastnega jaza, njegove odvisnosti in njegove neodvisnosti, njegove univerzalne oblike in vezi, ki jih lahko in jih mora vzpostavljati z drugimi ljudmi, kot tudi na postopke, s pomočjo katerih človek nadzoruje samega sebe, in na način, na kateri lahko vzpostavi polno, najvišjo oblast nad sabo.«¹⁴ Stoa je za Foucaulta zadnje obdobje v

¹¹ Cf. Habermas, *Der philosophische Diskurs der Moderne*.

¹² Foucault, *Vednost, oblast, subjekt*, s. 110.

¹³ Cf. Foucault, *L'Histoire de la sexualité 2*.

¹⁴ Foucault, *L'Histoire de la sexualité 3*, s. 267.

zgodovini, kjer imamo »univerzalnost brez zakona«, brez prepovedi in kazni.

Vse to se v krščanstvu spremeni; krščanstvo namreč preinterpretira stoične moralne kode in prične seksualnost dojemati kot greh, uvede univerzalen zakon (izhajajoč iz Boga), zahteva stalno preizpraševanje, spoved, skrb zase pa se spremeni v odpoved sebi. Čeprav so na prvi pogled kasnejše etike podobne stoični, pa je to le površinska podobnost, kajti te etike določajo drug odnos do sebe: »v njih je etično bistvo osebnosti označeno izhajajoč iz človekove smrti, padca in zla; posameznikovo podrejanje normam bo definirano kot njegovo pokoravanje nekemu obćemu zakonu, ki obenem predstavlja tudi voljo boga, ki se dojema kot božanska oseba; definirani bodo tudi neka vrsta ukvarjanja s samim seboj, ki predpostavlja prodiranje v lastno dušo, razlaga želja, s pomočjo katere se iz njih odstranjuje vse, kar je razvratno, in neka oblika moralne uresničitve, ki teži k odrekanju sebe.«¹⁵

Stoična »univerzalnost brez zakona« postane v krščanstvu pozabljena; namesto tega dobimo razcep med univerzalnostjo zakona in subjektom, ki se mu mora podrejati. Pravo mero v užitku zamenja nenehno odpovedovanje, kesanje za grehe, vera v onostransko življenje. Stoičen »užitek brez želje« zamenja užitek v odpovedi.

Preko antike se je Foucault nato vrnil k razsvetljenstvu, odkrivajoč pri tem kantovski koncept avtonomnega subjekta, ki ga vidi kot vrnitev k antični samokonstituciji subjekta. Tako tudi pravi, »ali ne bi mogli modernosti dojeti prej kot držo (attitude) kot pa zgodovinsko obdobje... Do neke mere nedvomno podobno tistemu, kar so Grki imenovali *etos*«. ¹⁶ Drža je tukaj mišljena kot »način navezovanja na sočasno realnost«, kot način mišljenja, vedenja, občutenja, delovanja — »kot prostovoljna izbira, ki jo naredijo določeni ljudje«. Pri tem pa ne gre zgolj za razmerje do sedanjosti, ampak predvsem za »način razmerja, ki ga moramo vzpostaviti s seboj«. In tukaj Foucault najde vez med antiko in razsvetljenstvom: v razsvetljenstvu se zopet pojavi askeza, jaz je dojet kot »predmet kompleksne in težavne izdelave«, človek poskuša iznajti samega sebe — gre torej za konstitucijo sebstva kot avtonomnega subjekta.

Foucault ugotavlja, da sta bila veliko upanje in obljuba razsvetljenstva »pridobivanje zmož-

nosti in boj za svobodo«, ki naj bi potekala skozi istočasno in sorazmerno rast individuov. Vez med rastjo zmožnosti in avtonomijo se je pretrgala s krepitvijo razmerij moči, ki so se pojavile z nastopom novih tehnologij, disciplin, postopkov normalizacije itd.

Foucaultovo razočaranje, da kantovski avtonomni subjekt ni preživel, se pokaže v drugi luči, če se vprašamo, ali Kantova teorija res implicira takšen subjekt. V lacanovski teoriji je bilo na več mestih pokazano, da kantovski zakon, ki si ga subjekt sam nalaga, nikakor ni mišljen kot »skrb zase«, ampak je ta notranji zakon veliko bolj krut, obscen kot zunanji zakon. Notranji zakon je tisti, ki vselej ruši subjektovo avtonomijo in mu onemogoča samokonstitucijo. Foucault v avtonomnem subjektu, ki se »samoobvladuje« s »tehnikami sebstva« (pravo mero, vajo duha in telesa) in oblikuje svoje življenje kot umetnino, vidi način, kako obvladati razcep, na katerem temelji subjektivnost. In tukaj se pokaže Foucaultovo napačno branje Kanta, kajti »kantovski subjekt je, nasprotno, ime za tisti razkol sredi samokonstitucije, zaradi katerega mora vsaka »estetika eksistence« spodleteti, za izkušnjo, da se razcepa ne da zaceliti; subjekt je prav v tisti meri, kolikor vsaka zacelitev spodleti.«¹⁷

Ta zadnja faza Foucaultovega dela je pokazala upravičenost kritike njegove teorije oblasti, ki se sprašuje, iz katerega mesta Foucault govori, ko je nejasen glede subverzije oblasti. Videli smo, da kot možno točko upora Foucault odkrije antični avtonomni subjekt. Toda ali je ta subjekt res subverzija oblasti? Ali ni ta velika revolucija, vrnitev k antiki, v resnici samo novo ime za nadzorovanje? V odgovoru na to vprašanje bomo najprej pokazali neizrečeno kritiko Foucaulta, ki jo je podal Gilles Deleuze, ko je izpostavil razliko med pojmom discipline in nadzorovanja.

Nadzorovanje proti disciplini

Gilles Deleuze ugotavlja, da današnje družbe ne moremo več opisovati v terminih, ki jih je Foucault uporabil pri analizi disciplinske družbe. Po drugi svetovni vojni se je namreč pričela kriza disciplinske družbe, kot neuspešni so se izkazali vsi modeli zapiranja in discipliniranja, vse disciplinatorne institucije pa so postale

¹⁵ Ibid., s. 268.

¹⁶ Foucault, »Kaj je razsvetljenje?«, s. 42.

¹⁷ Dolár, »Spremna beseda« k Foucaultu, **Vednost, oblast, subjekt**, s. XXXIV.

predmet nenehnih reform. Tako so kar naprej reformirali šolo, odkrivali nadomestek za zapor, uvajali nove načine dela v vojsko itd., čeprav se je vsak od novih načinov discipliniranja prej ali slej izkazal za pomanjkljivega. Tisto, kar danes nadomešča disciplinsko družbo, je po Deleuzu nadzorovalna družba (*société de contrôle*). Razlika med internati, ki so bili institucija disciplinske družbe, in t. i. kontrolati, novimi institucijami nadzorovalne družbe, je v tem, da so prve »kalupi«, druge pa »modulacije«. Gre za »nekakšno samodefinirajoče se kalupljenje, ki bi se nenehno spreminjalo, ali za sito z različno prepustnostjo«. Takšna modulacija je podjetje, v nasprotju s kalupom — tovarno. V podjetju poteka nenehna premena delovnega mesta — stalna zamenljivost ljudi, tekmovanje, rivalstvo, izraz tega pa je tudi sistem nagrajevanja po zaslugah. Takšen način podjetniškega delovanja se je prenesel tudi v šolo, kjer je nenehno preverjanje znanja nadomestilo izpite, na splošni ravni pa je samo šolo zamenjalo t. i. permanentno izobraževanje. Če se je v disciplinski družbi proces discipliniranja z vstopom v novo institucijo vedno znova začel, pa so v nadzorovalni družbi »podjetje, izobraževanje, usluge metastazna in koeksistentna stanja ene in iste modulacije, ki je kot neke vrste univerzalen deformatorec«. Na kratko, v razliki med nadzorovanjem in disciplino gre za to, da je »nadzorovanje kratkotrajno in naglo se vrteče, hkrati pa tudi neprekinjeno in brezmejno, medtem ko so bile discipline dolgotrajne, neskončne in diskontinuirane«. ¹⁸

Deleuze ugotavlja, da je danes pretrgana tudi vez disciplinske družbe s pastoralno oblastjo, ki je zadevala na eni strani množico kot celoto, na drugi pa posamezne individue. Individua kot takega je v disciplinski družbi označeval podpis, njegov položaj v množici pa matična številka. V nadzorovalni družbi pa to dvoje zamenja šifra, geslo, ki ukine razmerje množica—individu. »Individui so postali **dividualni** (op. deljenci, deležniki) in množice so šablone, podatki, tržišča ali banke.« Nadzorovalna družba namreč ni več družba aktivnosti, energije, ampak družba porabe, prodaje uslug. Tudi ni več družba, ki jo obvladuje denar na zlati podlagi, marveč delnice, kreditne kartice itd. Na to se vežejo tudi stroji, ki obvladujejo nadzorovalne družbe — računalniki, ki so zamenjali energetske stroje disciplinskih družb. »Družina, šola, vojska, tovarna

niso več razna analoška okolja, ki konvergirajo proti lastniku, državi ali zasebni oblasti, marveč so šifrirane in preobrazbi zapisane figure enega in istega podjetja, ki ima samo še upravnike.« V sodobnem kapitalizmu tudi ne gre več za produkcijo, ampak za produkt, za prodajo in trg. V tej družbi je po Deleuzeu marketing postal instrument nove družbene kontrole in tvori novo nesramno raso naših gospodarjev. Če je bil v disciplinski družbi človek zapornik, pa je v nadzorovalni družbi postal zadolženec.

Če sprejmemo Deleuzovo razlikovanje discipline in nadzorovanja, se nam v drugačni luči pokaže tudi Foucaultov pojem »samokonstituiranega subjekta«. Problem je namreč v tem, da je ta subjekt, ki naj bi se upiral disciplinatornim mehanizmom oblasti, **natanko oblika subjektivnosti, ki ustreza poznemu kapitalizmu — »samokonstituirani subjekt« je prav subjekt, na katerem temelji družba nadzorovanja.**

Ko Foucault govori, da je potrebno nenehno razvijati nove življenjske stile, ki niso podobni tistim že institucionaliziranim, ko se zavzema za nenehno inventivnost v iskanju nove »estetike eksistence«, s tem ne reče nič subverzivnega. Natanko isto nam govori sodobni kapitalizem — ta je daleč od tega, da bi odkrito vsiljeval neka pravila, kode, ampak od nas samih zahteva, da »začutimo« potrebo po samospreminjanju, po ukvarjanju s samim seboj; to tudi ni več kapitalizem, ki bi vsiljeval porabniške dobrine — posameznik sam mora »samoiniciativno« priti do spoznanja, da nenehno rabi nek nov izdelek.

Po Foucaultu mora subjekt na vseh področjih življenja razbijati kode, »oblikovati svoje življenje kot umetnino«, življenje mora, tako kot v antiki, postati stvar stila — gre za razvijanje stila obnašanja, za stilizacijo odnosov do sebe in do drugih. Eden od načinov rušenja kodov seksualnega obnašanja je po Foucaultu homoseksualnost. Če se v heteroseksualnem odnosu energija usmerja predvsem v dvorjenje, pa v homoseksualnem odnosu pride do intenzifikacije samega spolnega akta kot takega, »razvije se nova umetnost seksualne prakse, ki skuša raziskati vse notranje možnosti seksualnega obnašanja«. Po Foucaultu so velika homoseksualna okrožja v ameriških mestih postala nekakšni laboratoriji seksualne eksperimentacije, ki pa prinašajo nevarnost, da se bodo v njih, tako kot na srednjeveških dvorih, oblikovala stroga pravila in lastninska razmerja: »Ker je seksualni akt postal za homoseksualce tako zlahka dostopen,

¹⁸ Cf. Deleuze, *Pourparlers*, s. 243.

obstaja nevarnost, da hitro postane dolgočasen, zato je treba narediti vse, da se izumijo in oblikujejo variacije, ki bodo povečale užitek akta.«¹⁹

Ali ne govori prav isto na drugi ravni tudi sodobni kapitalizem? Ali nas vsa ideologija porabništva, ki je danes na delu, ne prepričuje natanko na isti način — ali niso prav *yuppies* tisti, ki nenehno izumljajo, preoblikujejo svoje življenje, skrbno oblikujejo svoj *image*, ki so obsedeni od telesa itd. Kot da bi poslušali Foucaultov nasvet, je vsa njihova obstojnost postala stvar stila, nenehne mobilnosti; rutina, dolgočasje, ponavljanje istega pa največje zlo.

»Samokonstitucija subjekta«, ki jo Foucault vidi kot subverzivni odgovor na subjekt fiksne identitete, ki ga je oblast »zaznamovala z nje-

govo lastno individualnostjo, priklenila na njegovo identiteto«, torej ni nikakršna subverzija subjektivnosti, s katero se srečujemo v sodobni družbi. Nasprotno, Foucaultova vrnitev k idealu antičnega subjekta označuje prehod od družbe discipline k družbi nadzorovanja in ne odpira emancipatornih potencialov. Morda je prišel čas za oživitve Marxovega uvida, da je Kapital splošna sila »deteritorializacije« (kot bi rekla Deleuze in Guatari v *Anti-Ojdipu*), ki spodbija vsako fiksno identiteto, in da »pozni kapitalizem« dojamemo kot epoho, v kateri je postala tradicionalna stalnost ideoloških pozicij (patriarhalne avtoritete, stalnih seksualnih vlog itd.) ovira razmahu porabniške družbe. In natanko v to družbo — ki jo lahko z Deleuzom imenujemo družbo nadzorovanja — se vmešča foucaultovski avtonomni subjekt.

¹⁹ Foucault, *Politics, Philosophy, Culture*, s. 298.

LITERATURA

- Althusser, L.: Ideologija in ideološki aparati države. V: Ideologija in estetski učinek. Ljubljana, Cankarjeva založba 1980, s. 35—100.
- Cohen, S.: *Visions of Social Control*. Cambridge, Polity Press 1985.
- Cohen, S., Scull, A. (Eds): *Social Control and the State*. Oxford, Basil Blackwell 1983.
- Dahrendorf, R.: *Law and Order*. London, Stevenson and Sons 1985.
- Derrida, J.: *Force of Law: The Mystical Foundation of Authority*. V: *Deconstruction and the Possibility of Justice*. New York, Cardozo School of Law 1989.
- Dolar, M.: *Spremna beseda*. V: *Vednost, oblast, subjekt*. Ljubljana, Krt 1991.
- Foucault, M.: *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana, Delavska enotnost 1984.
- Foucault, M.: *Vednost, oblast, subjekt*. Ljubljana, Krt 1991.
- Foucault, M.: *La volonté de savoir*. *L'histoire de la sexualité* 1. Paris, Gallimard 1976.
- Foucault, M.: *L'usage de plaisirs*. *L'histoire de la sexualité* 2. Paris, Gallimard 1984.
- Foucault, M.: *Le souci de soi*. *L'histoire de la sexualité* 3. Paris, Gallimard 1984.
- Foucault, M.: *Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings 1977—1984*. Ed. L. D. Kritzman. London, Routledge 1988.
- Garland, D.: *Punishment & Welfare: A History of Penal Strategies*. London, Gower 1985.
- Gibbs, J. P.: *Social Control: Views from the Social Sciences*. London, Sage Publications 1982.
- Groznič, I.: *Vedenje, oblast in spol*. *Problemi*, Ljubljana 1981/6—7, s. 135—142.
- Habermas, J.: *Der philosophische Diskurs der Moderne*. Frankfurt a/M, Suhrkamp 1985.
- Lukes, S. (Eds.): *Power*. Oxford, Basil Blackwell 1986.
- Melossi, D.: *The State of Social Control*. Cambridge, Polity Press 1990.
- Poulantzas, N.: *State, Power and Socialism*. London, New Left Books 1978.
- Rotar, B.: *Risarji : učenjaki*. Ljubljana, Delavska enotnost 1985.
- Rusche, G., Kirchheimer, O.: *Punishment and Social Structure*. New York, Russel and Russel 1939.

Power — Controlling and Discipline

Renata Salecl, M. A., Research Assistant, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Kongresni trg 11, 61000 Ljubljana, Slovenija.

The author reflects about Foucault's comprehension of power and incessant resistance to it which is inherent to authority and is at the same time continually interlaced with it. A concept which is most closely connected with authority is discipline and this gave rise to the formation of law which represents totalitarian authority in opposition to pastoral authority.

In Foucault's theory of power and resistance the author deals particularly with the problem of »relation to oneself« which Foucault discovers in antique morality. This question also became the sub-

ject of this last works on the history of sexuality. Antiquity perceived morality as a self-mastery, Christianity transformed care for oneself into self-renouncement, and enlightenment means again a return to the antique self-formation of a subject.

Finally, the author discusses a crisis in disciplinary society and the introduction of a society of supervision (according to Deleuze) in which it places a Foucault autonomous subject.

Key words: power, control, discipline, Foucault.
UDC 316.738